

Moderne importord i språka i Norden

Titel: ”Det gode avlørsarordet”

Forfatter: Jóhan Hendrik W. Poulsen

Kilde: Moderne importord i språka i Norden I.
Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord,
2003, s. 17-23

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/min/issue/archive>

© Novus forlag 2003

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

”Det gode avløysarordet”

Jóhan Hendrik W. Poulsen
Kirkjubøur

Færøsk og nordisk

Titlen på mit indlæg ved denne konference er foreslået af min ven professor Helge Sandøy og godkendt af mig, idet jeg er en svoren tilhænger af gode ”avløysarord” – *afløsningsord*, ser jeg, at det nu hedder også på dansk ifølge titlen på næste foredrag. Jeg må dog med det samme indrømme, at jeg til trods for titlens norske sprogform føler mig ikke i stand til at holde mit foredrag på dette – eller snarere et af disse – nabosprog, skønt norsk radio indgår som en ikke ubetydelig del af vor mediedækning vest i havet. Når jeg barberer mig, hører jeg norsk morgenradio, især kulturnyt og morgenkåseriet – jeg er særlig glad for at høre vor gamle ven Ivar Eskeland kåsere på sit væne nynorsk. Indtil Útvarp Føroya blev stiftet i 1956, var norske vejrmeldinger af livsnødvendig betydning for os, ja, norske vejrtermer var ved at udkonkurrere de genuine færøske, som dog snart kom til hæder og ære igen, da vi fik vor egen radio. Det kunne undertiden knibe med forståelsen, som da fylkesnavnet *Rogaland* blev nævnt i vejrmeldingen, da var der en, der udbrød: ”Aftur rok av landnyrdingi!” – atter (sne)storm fra nordøst! Skønt dette var en misforståelse, kan det tilføjes, at de gamle, endnu levende betegnelser *landnyrdingur* ’nordøst’, *landsynningur* ’sydøst’, *útnyrdingur* ’nordvest’ og *útsynningur* ’sydøst’ har rod i norske stedforhold.

Jeg vil i stedet som mere naturligt benytte mig af dansk, som blev påtrængt os i senmiddelalderen og især ved reformationen, da færøsk blev degraderet som officielt sprog. Det er det første fremmedsprog, der læres i den færøske skole, allerede fra det tredje skoleår. Men jeg vil her holde mig til en modereret version af den udtale, som færingers traditionelt har anvendt, når de læste højt af danske tekster som f.eks. Jesper Brochmands postil og sang salmer af Thomas Kingo eller danseviser fra Peder Syvs visebog. I den mest utrerede form udtales hvert bogstav hårdt og distinkt. En udtale af dansk i den retning forstås bedre af skandinaver og finner, der kan svensk, end den ”rigtige” rigsdanske udtale. Og den hjælper os færingers langt på vej at opfatte talt norsk og svensk. Så sådan set er vi til trods for den geografiske afstand sprogligt ret centralt placeret i Norden. Et tilbageskridt er det dog, at den færøske skole i de sidste decennier kun har lært den ”bløde” rigsudtale af dansk, hvilket går ud over retskrivningen og sprogligt marginaliserer eleverne i Norden. Det går heller ikke at synge danske danseviser med den udtale!

Her vil jeg tillade mig at gøre et sidespring for at gøre opmærksom på den ret udbredte misforståelse at benævne denne færøske udtale af dansk ”gøtudanskt”, sidst af Arne Torp i *Våra språk i tid och rum* (festskrift til Ann-Marie Ivars), Helsingfors 2001, s. 283. Betegnelsen *gøtudanskt*, har jeg fået oplyst fra mindst to hold, stammer fra den version ”dansk”, som en mand fra Gøta i Eysturoy gjorde brug af. Han var blandt de første, som tog lærereksamen fra det nystiftede Færøernes seminarium i 1872. Han opfattede situationen således, at han som lærer og embedsmand burde tale dansk, ikke blot i skolen,

men i det hele taget i samtale med landsmænd. Da denne mand fra Gøta med sit dansk spækket med færøske ord og idiomter kom f.eks. til hovedstaden, hvor man var bedre bekendt med ”rigtig” dansk, faldt det naturligt for vittige hoveder at give denne specielle type dansk den humoristiske betegnelse *gøtudanskt*. Jeg kan forsøge at give en prøve, som jeg har optegnet for nylig – i øvrigt er det på tide at få indsamlet eksempler på dette specielle ”sprog”, for nu er alle så gode til dansk. – En dansk ingeniør, der kort efter krigen var kommet til bygden Toftir for at lede et anlægsarbejde, beklagede sig over det evindelige vådvejr (hovsa! ”vådvejr”, var det en faroisme (*vátveður*) eller en spontan nydannelse i modsætning til *tørvejr*?). Da svarede en af de indfødte: ”Du sjarrer, nu han ligger lågt med ælling, men da han kommer høgt med helling, da siger du okkert.” Danskeren stod bare og måbede, forstod ikke et hak. Det, som manden ville udtrykke, var i oversættelse til normaldansk: ”Du klager, nu hvor det er sydlig vind med byger, men når der kommer nordlig vind med haglvejr, da siger du noget andet.”

Til islandsk er afstanden fra færøsk heller ikke så stor til trods for betydelige udtaleforskelle, takket være vor ortografi, som V.U. Hammershaimb efter inspiration fra Jón Sigurðsson udarbejdede for godt halvt andet århundrede siden på grundlag af den normaliserede skrivemåde for oldislandsk eller gammelnorsk. Denne ortografiske lighed sammen med det nære slægtskab mellem sprogene har gjort det naturligt at skele til islandsk, når vi behøver et hjemligt ord for et nyt fænomen. Ofte kan vi snuppe det som det er, f.eks. *útvarp* ’radiofoni’ og *sjónvarp* ’television’. Det har hjulpet godt til den folkelige accept, at ordene indgår i institutionernes navne, *Útvarp Føroya* stiftet i 1956 og *Sjónvarp Føroya* i 1984. Men det sædvanlige er snarere, at det islandske ord kan give et fingerpeg til en færøsk nydannelse ligesom i øvrigt ord i andre nordiske sprog og alle fremmedsprog inden for vor synskreds. Det er af overordentlig stor betydning for sprogdyrkningen at have et så nærbeslægtet og højtudviklet sprog som islandsk til at sammenligne med og søge inspiration hos. ”Bert er bróðurleyst bak”, siger ordsproget.

Sprogets genrejsning

Der er bevaret nogle få færøske dokumenter fra førreformatorisk tid på et sprog nærmest identisk med samtidig islandsk og lidt ældre norsk. Med reformationen ca. 1540 holder dansk sprog sit indtog – og færøsk er tre sekler overhovedet forvist fra papiret. Gudstjenesten forrettedes på dansk, bibel, salmebøger, postiller, alt var på dansk. Den store skat af kvad eller ballader, der blev og stadig bliver sunget til den gamle kædedans samt sagn og eventyr har uden tvivl haft stor betydning for sprogets bevarelse og senere ordforrådets fornyelse.

Den kompakte nærværelse af dansk på så mange områder som ret, kirke, skole og som eneste skrift- og litteratursprog satte sit umiskendelige præg på det færøske sprog, som vrimlede – og stadig vrimler – med danismer, især på områder uden for den håndgribelige hverdag. Men talesproget blev dog aldrig dansk i sin dybeste grund. Det oprindelige bøjningssystem forblev stort set intakt bortset fra de iboende ændringer.

Da færøsk så småt begyndte at generobre papiret efter godt tre århundreders fraværelse, var nationalromantikken endnu den toneangivende ideologi.

Jens Chr. Svabo (1746-1819), der var barn af oplysningstiden – han efterlod sig bl.a. værdifulde ordbogsmanuskripter og en balladesamling – troede ikke på det færøske sprogs fortsatte eksistens. Hvis man ville genvinde alt det tabte, mente han, at den eneste

udvej var at gøre rejser tilbage til oldsproget, men det var for sent efter hans mening, så fordærvet som sproget var blevet. Hans forslag var i stedet at ”befordre det danske Sprogs Indførelse i den Reenhed, som det i sildige Tider har erholdt og for Eftertiden vil erholde.” Dermed hentyder han utvivlsomt til de puristiske bestræbelser, der havde sin begyndelse ved midten af det 18. århundrede.

Den færøske nationale bevægelse, der begyndte blandt færøske studenter i København i 1870-årene og blev omplantet til hjemlandet til slutningen af 1880-årene, havde et sprogprogram med ret puristisk sigte. Det første rent færøksprogede blad *Føringatíðindi*, der udkom gennem det 19. århundredes sidste årti med fire A-4-sider månedlig, fra 1995 to gange månedlig. Det var første gang, at de fleste færinger så deres modersmål på tryk. I 1962-63, mens jeg studerede i København, plejede jeg at besøge en 98-årig landsmand, der boede på alderdomshjemmet for søfolk med det imponerende navn Bombebøssen. Han havde i sin ungdom været aktiv i den nationale forening *Føringafelag*. Jeg spurgte ham, om han huskede bladet *Føringatíðindi*. Jo, hans forældre abonnerede på det, men der var ingen, der var i stand til at læse dette fremmedartede sprog. Men det gjorde dog sin nytte, for det passede nøjagtig ned i bradepanden i komfurets bagerovn som underlag for fugtige strømper og sokker, der blev lagt til tørre!

Siden er der sket utrolig meget. Færøsk indtager nu de fleste poster i samfundet, men har dog stadig mange problemer at slås med. Påvirkningen fra dansk og nu også engelsk er intens. Sproget har gennemgået en rivende udvikling i ordforrådet, og nyordsdannelsen på mange områder er imponerende. Der kan nævnes områder som grammatik, botanik, zoologi, matematik, fysik, kemi og datalogi. Det færøske sprognavn, *Føroyska málnevndin*, der blev stiftet i 1985, står altid til disposition, når det for eksempel gælder spørgsmål om afløsningsord.

Færøsk har med ritualernes godkendelse fra 1930 endelig vundet indpas i kirken. Bibelen foreligger i to oversættelser, en af 1948 i menigheden Brødrenes regi, og den anden er den autoriserede kirkebibel af 1961. (Den var jeg i øvrigt med til at læse korrektur på som student i København, hvor den blev trykt). Man tænker uvægerlig tilbage til modtagelsen af præsten J.H. Schrøters oversættelse af Matthæi evangelium af 1823. Den var så negativ, at der kom ingen fortsættelse i den omgang. Amtkontorist Jens Davidsen, der havde hjulpet Schrøter med oversættelsen, tilbød Det danske Bibelselskab sin oversættelse af Markusevangeliet, men svaret var kort og godt nej. I ”Det Danske Bibelselskabs Virksomhed i 40 Aar” (1956) står bl.a. om Schrøters oversættelse: ”Det er den første Bog, som er trykt i denne Dialekt. Foruden at Oversættelsen p.Gr. af Sprogvanskelighederne maaske havde sine Svagheder, opgav man dog egentlig Fortsættelsen, fordi Færingerne ansaa Oversættelsen paa Hverdagssproget for en Nedværdigelse af det Hellege, og fordi Trangen til den ikke var tilstede, da de Færingere, som kunne læse, alle forstode Dansk. 1833 tilbød Amtcontorist Davidsen en færøsk Oversættelse af Marci Evangelium, men Selskabet afslog af anførte Grunde at lade den trykke.”

Færøsk fik bedre vilkår i folkeskolen, efter at det i 1938 blev tilladt som undervisningssprog ved siden af dansk. Nu er færøsk for længst eneste undervisningssprog, og overordentlige fremskridt er gjort med hensyn til undervisningsmateriale på færøsk.

I 1952 blev *Føroya Fróðskaparfelag* (videnskabsselskab) stiftet, der begyndte udgivelse af årsskriftet *Fróðskaparrit*, der bl.a. havde til formål at udvikle færøsk som videnskabssprog. I de senere år bringes de fleste artikler på engelsk, men til gengæld udgives et populærvidenskabeligt tidsskrift *Frøði* med artikler på færøsk.

Nyord

I 1970 blev der i Føroya Fróðskaparfelags regi stiftet et rådgivende sprognavn med tre medlemmer. Mens jeg var formand for nævnet, havde jeg den glæde at deltage i de nordiske sprognavns årlige fællesmøder. I 1982 og 1983 havde sprognavnernes tema henholdsvis i Norge og Sverige været transkribering af engelske ord, f.eks. *clutch* > *kløtsj*. Så kom endelig turen til os på Færøerne at holde sprognavnet det følgende år, 1984. Jeg foreslog som emne ”Orddannelse på hjemlig grund”, som blev godkendt af mødet. På vort møde kom de mere perifære lande rigtig til orde, lande, der sprogligt havde indtaget en underordnet stilling overfor et sprogligt dominerende land. I mit foredrag, der blev trykt i *Sprog i Norden* 1985, gav jeg nogle eksempler på færøske neologismer gennem tiderne. Som noget af en morsomhed berettede jeg om mine bekymringer om savnet af et færøsk ord for *pacemaker*, som professor Chr. Matras havde fået indopereret så tæt ved sit gode færøske hjerte! En morgen på vej til arbejde meldte sig pludselig et ord *kvikil*, et maskulint nomen agentis med det smidige suffiks *-il*, der også kan udtrykke diminutiv. Ordet kunne hentyde til noget i retning af en ’opkvikker’ eller lignende. Ordet forekom mig dog ikke helt ubekendt, så det første, jeg foretog mig, da jeg kom til instituttet, var at se efter i seddelsamlingen til færøsk ordbog. Der fandt jeg et eksempel, jeg havde optegnet i bygden Sandur med betydelsen ’ørefigen, et slag på siden af hovedet’. Den, der ikke opførte sig godt, kunne få en *kvikil*. Læger, jeg talte med, sagde, at det var netop sådanne impulser, som pacemakeren gav til hjertet. Jeg omtalte det overfor Chr. Matras, som lod til at være tilfreds med ordet. Nogen tid efter fik jeg tilsendt et dansk nyhedsmagasin med en stor artikel om sprogforhold i Norden. I afdelingen om færøsk blev der berettet meget dramatisk om den store sprogforsker og digter professor Chr. Matras, der var blevet indlagt akut med et hjerteanfald. Et indgreb viste, at den eneste udvej var at indsætte en pacemaker, men man var nervøs for at fortælle ham, når han vågnede af narkosen, at han havde fået indopereret en tingest med et så ufærøsk navn, så sprognavnet blev indkaldt til hastemøde for at tage stilling til problemet, og da professoren slog øjnene op igen, kunne man meddele ham, at han havde fået indopereret en *kvikil*. Se, det kan man kalde kreativ journalistik!

Når et nyt ord lanceres, er det ret almindeligt, at man anfører det afløste fremmedord i parentes. Således gjorde f.eks. Jóannes Patursson, da han for første gang på tryk anvendte det nu så centrale ord *tjóð* for første gang i *Føringatíðindi* 1896, nr. 17, at han anførte ordet *nation* i parentes lige efter. Det er et gammelt ord genoptaget med moderne betydelse.

Det gode afløsningsord – et etords digt

Jeg har endnu ikke besvaret spørgsmålet om det ”gode afløsningsord”. Det er så meget, der spiller ind, men et hovedkrav er, at det strukturelt, lydligt og bøjningsmæssigt harmonerer med sproget. Korthed og smidighed er også et ideelt krav. Det er en ret sædvanlig myte, at færøske ord, specielt nyord, er lange og uformelige, hvilket gør, at man bestræber sig for at have dem så korte som muligt. Klarer man f.eks. en stavelse kortere end det tilsvarende fremmede ord har, så er man tilfreds!

Den islandske filosofiprofessor Þorsteinn Gylfason har udtrykt det så smukt, at et godt nyord er som et ”eins orðs ljóð” – et etords digt. Sådan føler jeg det også ofte.

Hvis man ikke har plads til lidt humor i foretagendet, er der fare for, at det bliver for trist og dødsensalvorligt. Derfor kommer der af og til forslag, der ikke er ment at være andet end spøg. For nylig sendte jeg med nogle kollegaer, der rejste til Island for at deltage i en konference, en hilsen til min ven professor Höskuldur Þráinsson med bl. a. denne forespørgsel: Da vore forfædre omdannede det latinske *leo(n)* ’løve’ til *ljón*, hvorfor kunne vi så ikke tilpasse ordene *neon* til *njón* og *freon* til *frjón*! Mine kollegaer overbragte mig ved hjemkomsten et brev fra Höskuldur med denne limerick (islandsk *limra* f), som jeg med hans tilladelse gengiver her:

Ég var úti að labba með ljóni *)
undir ljósum af skínanda njóni
bæði slæptur og sljór
eftir slatta af bjór,
sem var kældur í kistu með frjóni.

*) konan mín er fædd í ljónsmerkinu

Min prosaoversættelse:

Jeg var ude at spadserere med en løve (min kone er født i løvens tegn) under lys af skinnende neon, både træet og sløv efter en tår øl, der var kølet i en boks med freon.

Til slut vil jeg præsentere nogle tilfældigt valgte afløsningsord, der efter min mening er ret gode.

Nydannelser (sammensatte)

berghol n tunnel
farstöð f (rejse)terminal
ffallasmoga f (bjerg)tunnel
hugburður m holdning
ilega f gen
íløga f investering
ítökiligur adj konkret
karðalás n burrelås, -bånd
knarvakot n duffelcoat
kollvelting f revolution
langabreyð n flute
palldorð n (møde)panel
parlag n parforhold
rennistrongur m trådbane
samkyndur adj homoseksuel
tvíflís f sandwich
tvíkilja f katamaran
uppskot n forslag
vikuskifti n weekend

Nydannelser (afledte)

bulald n body-stocking
diskil m diskette
happing f mobbing
játtan f bevilling
kykna f celle (i organisme)
snyril m spiral
teld f databehandling, edb
telda f computer

Nydannelser (lydligt mindende om fremmedordet)

eyðkvæmi n AIDS
reiðlag n relæ
súrløga f ensilage

Oversættelseslån

burðardýggur adj bæredygtig, sustainable
flogbóltur m volleyball
ítökiligur adj konkret
kunningartækni f informationsteknik
samgildur adj analog
skilabøtur f pl rationalisering
skilbøta v rationalisere
talgilda v digitalisere
talgildur adj digital
undirstöðukervi n infrastruktur
úthendi n handout

Gamle ord – genoptagne

ferja f færge
froskur m frø
mynd f billede
tjóð f nation

Gamle ord med ny betydning

fløga f compact disc, cd
fróðskapur m videnskab
játta v bevilge
kjak n diskussion
klivi m celle (i kloster el. fængsel)
kunning f orientering
kvikil m pacemaker
snirr n slalåm (skisport)
strok n utfor (skisport)
teigur m (avis)spalte

Fremmedord – tilpassede

bilur m bil
bussur m bus
dáta (pl. *dátur*) datum (data)
evra (pl. *evrur*) euro
konta (pl. *kontur*) f konto (konti)
skóti m scout (spejder)
tunnil m tunnel

Fra islandsk

alfrøði f leksikon, encyklopædi
ffjølmiðil m massemedium
-frøði f videnskab (f.eks. *jarð-*, *lög-*, *mál-*,
stjörnu-, *verk-*)
geislavirkin adj radioaktiv
geislavirkni n radioaktivitet
kervi n system
miðil m medie
nýggjyrði n neologisme
rækja f reje
sjónvarp n fjernsyn
tyrla f helikopter
tækni f teknik

Fra svensk

einskildur adj privat
einskilja v privatisere
søva v give narkose
yta f overflade

To nyord

For at give et lille indblik i fremgangsmåden ved dannelsen af nyord vil jeg i korthed søge at belyse tilblivelsen af et par udvalgte ord:

snyril ’spiral’

Mester for dette ord var professor Chr. Matras, en af vore kyndigste ”ordsmede”. Det forekom første gang i det sammensatte ord *snyrilstoka* ’spiraltåge’ i en oversættelse af en artikel om astronomi (Strømgren 1944). Det er dannet af stammen *snur-* samt suffikset *-il*, der bevirker i-omlyd. Mange år senere har jeg optegnet ordet fra talt sprog i Eysturoy i betydningen ’garn, der løber frem af tenen ved spinning og derfor snos’. For mig har Chr. Matras oplyst, at han ikke havde kendskab til tilsvarende ord i islandsk og norsk.

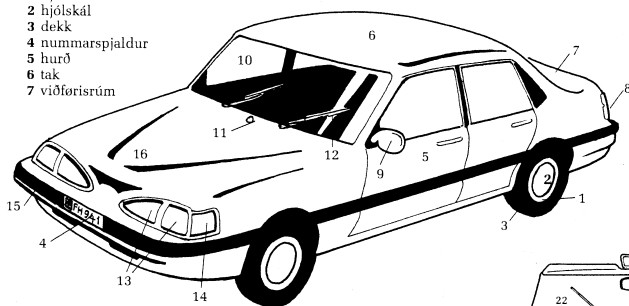
eyðkvæmi ’AIDS’

Ordet blev dannet af landslæge Hanus Debes Joensen i 1984. Han bidrog meget til terminologi inden for lægevidenskab og fysik. Første led *eyð-* betyder ’let’ og andet led *-kvæmi* ’noget, der kommer’, sådan at forstå, at det er en sygdom, der ikke møder modstand fra immunforsvaret. Det er også et vigtigt træk, at ordets første led /ei-/ har en vis lydlig lighed med akronymet *AIDS*’ begyndelse.

Referencer

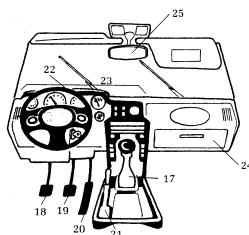
- Á, Hanus við.1944. *Føroysk postorð*. Keypmannahavn.
 Brunstad, Endre. 2001. *Det reine språket – Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk*. Bergen.
 Føroyska málnevndin: Orðalistar, <http://www.fmn.fo/listar/ordalistar.htm>
 Henriksen, Jeffrei. 1970. *Føroysk mállæruheiti*. Tórshavn.
 Jakobsen, Jakob. 1898-1901. *Lidt om sproget og retskrivningen*, Færøske folkesagn og æventyr XLI. København.
 Joensen, H.D. og Jóhannes av Skarði. 1970. *Føroyskt orðatílfar II. Úr alisfrøði*. Tórshavn.
 Matras, Chr. 1929. *Hin føroyski málsurningurin og støða hans í føroyskum nýreisingar verki*. Varðin 9, 46. Tórshavn.
 Matras, Chr.1954. *Et bidrag om færøsk sprogrøgt*. I: Språkvård 84. Stockholm.
 Mikkelsen, Jonhard. 1993. *Fø-da Da-fø orðalisti: tekstaheiti, mállæruheiti, námsfrøðiheiti*. Tórshavn.
 Poulsen, Jóhan Hendrik W. (red.). 1990. *Nøkur teldorð*. Málnevndarrít 2. Tórshavn.
 Sigurðardóttur, Turið. 1998. *Hugtøk í bókmentafrøði*. Tórshavn.
 Skarði, Jóhannes av. 1960. *Føroyskt orðatílfar I: Úr fyrisitingar- og skrivstovumáli*. Tórshavn.
 Strømgren, Bengt. 1944. Festing av fjarstöðun í heimsrúminum. *Álmanakki* 21. Keypmannahavn.
 Tausen, Svenning. 1984. *Orð um orð*. Tórshavn.
 Tausen, Svenning. 1990. *Orð um orð 2*. Tórshavn.

- 1 hjól
- 2 hjólskál
- 3 dekk
- 4 nummarsjaldur
- 5 hurð
- 6 tak
- 7 viðførirúm

bilur -s -ar k⁶ motorakfar vanl. á fyra hjólum (til lólka- og vøruflutning), bil; sms. t.d. *avlamis-, egin-, farma-, ferða-, her-, kassa-, last-, leigu-, lík-, mjólkar-, persón-, post-, rusk-, sjúkra-, slökki-, tanga-, vøru-*

- 8 afturljós, afturlýkt
- 9 síðuspegil
- 10 framrútur
- 11 rútaspræna
- 12 viskari, rúaturkari
- 13 framljós, framlykt
- 14 blunkljós
- 15 kúfangari
- 16 motorlúka
- 17 girstong, gervisstong
- 18 kopling, køking
- 19 bremsa
- 20 spitari, skyndil
- 21 handbremsa
- 22 róður
- 23 tólbord, tólbretti
- 24 handskarúm
- 25 bakspjgil

Føroysk orðabók, Tórshavn 1998.